

ŻYWOTY ŚWIĘTYCH
STAREGO I NOWEGO ZAKONU

TOM I

REPRINT

Wydawnictwo WAM
Kraków 2015

Ludwik Grzebień SJ

KS. PIOTR SKARGA SJ i JEGO ŻYWOTY ŚWIĘTYCH

Wprowadzenie

siądz Piotr Skarga należy do najbardziej znanych i cenionych postaci naszej narodowej historii. Jego legenda trwa już ponad cztery wieki. W tym czasie ukazało się setki publikacji naukowych i popularno-naukowych, broszur oraz większych artykułów, dotyczących jego życia i wielostronnej działalności. W publikacjach tych zostały omówione szczegółowo niemal wszystkie aspekty jego życia i działalności, w tym również jego pisma, jak też została określona jego piękna sylwetka duchowa. Żadna osoba w Polsce (nawet królowie) nie posiadają tak bogatej i tak dokładnej analizy życia i działalności, jak królewski kaznodzieja ks. Piotr Skarga.

Wiele miejsca w opracowaniach dotyczących ks. Skargi poświęcano jego *Żywotom świętych*, opierając się przede wszystkim na wstępach autorskich, a później, po jego śmierci, również na prezentacjach dzieła, pisanych przez kolejnych wydawców, a więc dostosowanych do aktualnej sytuacji religijnej i narodowej, co szczególnie widoczne było podczas zaborów.

Oceniając *Żywoty świętych* jedni autorzy mieli na względzie głównie religijne znaczenie dzieła, inni zaś podkreślali jego znaczenie w podtrzymaniu ducha narodowego, zwłaszcza w czasie niewoli, inni w końcu patrzyli na nie niemal wyłącznie pod względem językowym, upatrując w nich arcydzieło polskiej literatury lub też przeciwnie – niewielkiej wartości dzieło translatorskie. Oceny te były przeważnie wycinkowe, jednostronne i nie zajmowały się ani założeniami ideowymi autora, ani strukturą dzieła, czy jego doskonaleniem w ciągu trzech dziesięcioleci (1579-1610), czy też źródłami, na których się autor opierał, czy w końcu recepcją księgi w różnych okresach dziejowych i w różnych środowiskach społecznych. Często te uproszczone oceny sprowadzały się do płytkiej pochwały lub też do krytyki dzieła, brakowało zaś opinii wyważonych, chłodnych i obiektywnych.

Pierwszą obszerniejszą naukową prezentację *Żywotów świętych* jako publikacji oraz jej społeczne oddziaływanie poprzez wieki przedstawił historyk kultury Henryk Barycz w studium: *Z dziejów jednej książki*,

dając wiele przykładów wpływu dzieła na losy wielkich ludzi nauki, kultury i sztuki¹. Historycy zauważyli i docenili znaczenie *Żywotów świętych* szczególnie w okresie zaborów oraz ich wpływ na podtrzymanie ducha i języka narodowego. To właśnie w okresie zaborów wydawcy zadbali, by wydania *Żywotów Skargi* stały się dostępne dla jak najszerszego kręgu odbiorców, w tym dla prostego ludu, a zatem by drukowane były w niewielkich formatach i możliwie tanie. *Żywoty świętych* w tym czasie masowo zawitały również do rodzin polskiego Śląska.

Jerzy Starnawski z kolei ukazał, jak *Żywoty świętych* Skargi, obok innych jego dzieł, przyczyniły się do powstania swoistej legendy narodowej jezuitę jako Sługi Bożego a zarazem jednego z głównych twórców pięknego języka polskiego². Najlepszego zestawienia i podsumowania najważniejszych opinii, zarówno pozytywnych jak i negatywnych, historyków literatury dokonał w swoim studium bollandysta Henryk Fros³.

Dopiero za naszych czasów zaczęły ukazywać się obszerne i gruntowne studia naukowe, i choć dotyczyły tylko wybranych aspektów *Żywotów świętych*, niemniej posunęły do przodu badania nad tym wyjątkowym dziełem. Dokonały tego w swoich naukowych studiach przede wszystkim Anna Kapuścińska i Katarzyna Kiszkwiać⁴. Rozprawy takie stanowią ważny krok do stworzenia w miarę pełnej syntezy hagiograficznej postaci i dzieła ks. Skargi.

Niezwykle cenne okazały się studia na temat źródeł, na których oparł się ks. Skarga przy pisaniu *Żywotów Świętych*. Rozpoczął je na początku lat 90-tych XX wieku wspomniany Henryk Fros, ale niemal do perfekcji doprowadził już w początkach XXI wieku Andrea Ceccherelli, dając tym samym doskonały ogłód całego warsztatu pisarskiego naszego autora, mistrza pióra, podkreślając też, jak ten warsztat był przez niego ustawicznie doskonalony i wykorzystywany⁵.

Pojawiło się też w ostatnim czasie kilka cennych studiów na temat recepcji i wpływu *Żywotów świętych* na literaturę krajów ościennych,

¹ H. Barycz, *Z dziejów jednej książki*. W: Tenże: *Z epoki renesansu, reformacji i baroku*. Warszawa 1971, s. 652-676.

² J. Starnawski, *Piotr Skarga w legendzie wieków*. W: Tenże, *Pisarze jezuickcy w Polsce (wiek XVI-XIX). Studia i materiały*. Kraków 2007, s. 93-135.

³ H. Fros, „*Żywoty świętych*” Skargi w ogniu krytyk. W: *Fermentum massae mundi*. Jackowi Woźniakowskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin. Warszawa 1990, s. 312-318.

⁴ A. Kapuścińska, „*Żywoty świętych*” Piotra Skargi. *Hagiografia – parenetyka – duchowość*. Szczecin 2008, Uniw. Szczeciński, ss. 241; K. Kiszkwiać, *W kręgu topiki hagiograficznej. „Żywoty świętych” Piotra Skargi*. Kraków 2008, ss. 349.

⁵ H. Fros, *Źródła „Żywotów Świętych” Piotra Skargi*. „*Pamiętnik Literacki*” 82 (1991), nr 3, s. 172-194; A. Ceccherelli, *Od Suriusa do Skargi. Studium porównawcze o „Żywotach świętych”*. Izabelin 2003, ss. 286.

szczególnie Rusi i Czech, gdzie *Żywoty* uważano za swoistą „Złotą Legendę” krajów słowiańskich.

Wydając obecnie reprint *Żywotów* z wydania petersburskiego, pragniemy poprzedzić go prezentacją osoby pisarza, opisem warunków i okoliczności powstania dzieła, jego założeniami ideologicznymi, czyli celami, jakimi się autor kierował, prezentacją olbrzymiego warsztatu pisarskiego tłumacza, wyliczeniem jego kolejnych edycji, w końcu odbiorem społecznym w ciągu wieków.

Wybraliśmy wydanie petersburskie z 1862 roku. Jest ono bezpośrednio przedrukiem wydania wiedeńskiego z 1843 roku, a pośrednio z wydania wileńskiego z 1780 roku. Jest więc w miarę wierne, choć posiada już kilka żywotów innego, niż Skargi, autorstwa; jest łatwe w czytaniu oraz zostało wydane w dość estetycznej szacie.

2. *Curriculum vitae* Piotra Skargi

siądz Piotr Skarga tworzył, czuwał nad drukiem, a potem poprawiał i uzupełniał *Żywoty świętych* na marginesie swoich licznych zajęć religijnych, politycznych, społecznych i kulturalnych. Trzeba o tym pamiętać przy ocenie dzieła. Jego bardzo różnorodna działalność i obfitość pism nie da się streścić na kilku zaledwie stronach. Nawet najlepsza biografia królewskiego kaznodziei pióra Janusza Tazbira nie uwzględni wszystkich aspektów życia i działalności jezuitę, i zgodnie z tytułem kładzie główny nacisk na sprawy polityczne i wyznaniowe przełomu XVI i XVII wieku. Forma życiorysu w postaci *Curriculum vitae* wydaje się więc w naszym wprowadzeniu najbardziej logiczna i praktyczna⁶.

Młodość i pierwsze lata w zakonie

Piotr Skarga urodził się 2 lutego 1536 roku na folwarku (majątku) koło Grójca, na Mazowszu, jako najmłodszy syn Michała i Anny z domu Świątek. W 1544 roku stracił matkę, a w 1548 roku również i ojca. Szkołę parafialną ukończył w Grójcu i 1 stycznia 1552 roku zapisał się na Akademię Krakowską, w której w 1555 roku uzyskał na Wydziale Filozoficznym tytuł bakałarza. W czerwcu 1555 roku objął kierownictwo szkoły parafialnej przy kolegiacie św. Jana w Warszawie. W październiku

⁶ W biografii wykorzystano przede wszystkim następujące prace: S. Bednarski, *Stanisław Warszewicki*, Kraków 1939 (druk pracy przerwany wojną); L. Piechnik, *Początki Akademii Wileńskiej (1569-1600)*, Rzym 1984; *Listy ks. Piotra Skargi T.J. z lat 1566-1610*, wyd. Jan Sygański. Kraków 1912; J. Sygański, *Działalność ks. Piotra Skargi T.J. na tle jego listów, 1566-1610. Szkic historyczny*, Kraków 1912; J. Tazbir, *Piotr Skarga, szermierz kontrreformacji*. Wyd. 2, Warszawa 1983.

1557 roku został wychowawcą Jana Tęczyńskiego, z którym wyjechał w 1560 roku do Wiednia, gdzie zetknął się z zakonem jezuitów. W 1562 roku, po powrocie do kraju, przebywał na dworze biskupa kujawskiego Jakuba Uchańskiego, a następnie biskupa Jana Tarły.

W 1563 roku przyjął święcenia niższe i objął probostwo w Rohatynie na Rusi Czerwonej, z którego zrezygnował w grudniu 1564 roku z racji objęcia kanonii we Lwowie. W 1564 roku przyjął prawdopodobnie we Lwowie z rąk biskupa Jana Tarły święcenia kapłańskie, w maju tegoż roku został kanonikiem lwowskim, a w marcu 1565 roku również kanclerzem lwowskiej kapituły. Poświęcał wiele czasu posłudze biednym i chorym. W kwietniu 1567 roku po krótkim pobycie jako kapelan w Gorliczynie na dworze Jana Krzysztofa Tarnowskiego, powrócił do Lwowa na urząd kaznodziei katedralnego, ale w październiku 1568 roku wyjechał do Wiednia, a następnie do Rzymu.

Dnia 2 lutego 1569 roku wstąpił w Rzymie do Towarzystwa Jezusowego i odbył nowicjat przy kościele św. Andrzeja, a następnie uzupełniał studia teologiczne w Collegium Romanum, wynosząc znajomość pism Ojców Kościoła, opanowanie klasycznej łaciny oraz poznanie włoskich instytucji dobroczynnych. Od czerwca 1570 roku, a więc pod koniec swego pobytu w Rzymie, pełnił obowiązki pierwszego penitencjarza nacji polskiej w Bazylice Św. Piotra. W maju 1571 roku, po powrocie do kraju, objął stanowisko kaznodziei i nauczyciela w szkołach jezuickich w Puławach. W początkach 1573 roku załatwiał w Jarosławiu fundację nowego kolegium jezuickiego, skąd udał się do Wilna na stanowisko kaznodziei i pomocnika ks. rektora Stanisława Warszewickiego. Mimo okresu zimowego, przybył konno około 4 marca do stolicy Litwy, gdzie istniało wielkie kolegium jezuickie, liczące 30 osób i było największym katolickim ośrodkiem szkolnym w tej części Europy.

Okres wileński

Pobyt ks. Piotra Skargi w Wilnie należał do najbardziej owocnych okresów jego życia. Skarga przybywał na Litwę jako ceniony w przeszłości kanonik lwowski, ale w zakonie miał dopiero stopień księdza „scholastyka”, który musiał zdać wszystkie egzaminy z teologii, odbyć praktyki zakonne i złożyć ostatnie śluby. Ważnym zadaniem kolegium wileńskiego, obok kaznodziejstwa, była polemika katolicka, której ks. Skarga miał poświęcić szczególnie wiele uwagi. Już w pierwszym liście z Wilna, skierowanym do prowincjała Wawrzyńca Maggio, opisywał on bardzo sugestywnie i z przejęciem stan Kościoła na Litwie, podkreślał aktywną rolę innowierców oraz dużą odległość wiernych od kościołów katolickich, co nie pozwalało na owocne prowadzenie duszpasterstwa.

Dzieje Kościoła na Litwie zależały głównie od wielkich rodów, Chodkiewiczów i Radziwiłłów, które należało zjednać dla Kościoła

i zakonu. Wiele wysiłku poświęcił temu zadaniu ks. Warszewicki, ale dopiero po przybyciu ks. Skargi, proces powrotu do Kościoła przedstawicieli wielkich rodów został przyspieszony. Tak dzięki zabiegom Warszewickiego i pomocy Skargi 2 czerwca 1573 roku Jerzy Radziwiłł z kilku dworzanami złożył na ręce Warszewickiego wyznanie wiary. Obok głoszenia kazań Skarga przystąpił też w 1573 roku do połączenia nauczania z praktyczną działalnością Kościoła. Ważnej obronie kultu Eucharystii miało służyć założone przez niego przy kościele św. Jana bractwo Przenajsw. Sakramentu i Miłosierdzia, którego celem miało być nawracanie innowierców, zbieranie jałmużny, opieka nad ubogimi i chorymi, zwalczanie pijaństwa i rozpusty. Równocześnie z jego inicjatywy powstał w Wilnie tzw. „Bank Pobożnych”, udzielający bezprocentowych pożyczek pod zastaw.

Doceniając wielką rolę słowa drukowanego – książek i broszur, po przybyciu do Wilna Skarga wziął udział w naradzie, podczas której narysowano plan pisarski i wydawniczy jezuitów polskich. W lipcu 1573 roku Warszewicki przedstawił generałowi Everardowi Mercurianowi konieczność wydania po polsku żywotów świętych, a także przygotowanie wydania polskiego tłumaczenia Pisma św. Uznano, że dzieł tych mogliby dokonać głównie: Warszewicki, Skarga i Wujek. Idea wydania żywotów świętych pozostała w planach pisarskich jezuitów na razie odłożona, z braku odpowiedniego autora, ale ks. Skarga miał ją na uwadze i niewątpliwie do zadania tego się przygotowywał.

Kiedy rektor Warszewicki wyjechał 7 czerwca 1574 roku z polecenia papieża Grzegorza XIII do Szwecji, na dwór Katarzyny Jagiellonki, Skarga został mianowany wicerektorem kolegium. Na ten okres przypadły ważne wydarzenia polityczne, jak *interregnum* po śmierci 7 lipca 1572 roku króla Zygmunta Augusta i wybór Henryka Walezego na jego następcę, a potem drugie bezkrólewie spowodowane jego ucieczką (18/19 VI 1574). Kiedy Warszewicki wrócił ze Szwecji 4 grudnia, ks. Skarga zwolniony z obowiązków wicerektora, swobodniej poświęcał się głoszeniu kazań. Biskup wileński oddał w tym czasie jezuitom na stałe dobrze uposażoną ambonę w katedrze. Ks. Skarga obejmując to stanowisko nie mógł już głosić kazań w kościele św. Jana, który obsługiwał odtąd głównie Warszewicki. Miał jednak większy wpływ na kapitułę i duchowieństwo, a także na szlachtę, która z okazji różnych zjazdów brała udział w katedralnych nabożeństwach.

Skarga zacieśniał przyjaźń z Radziwiłłami, szczególnie z Mikołajem Krzysztofem („Sierotką”), marszałkiem nadwornym litewskim, który w 1574 roku stał się rzecznikiem katolików na Litwie. Młodszych braci swoich: Stanisława, Alberta i Jerzego nakłonił do porzucenia schizmy, pomimo perswazji stryja Mikołaja Radziwiłła („Rudego”), wojewody wileńskiego i otaczających go kalwinów. Za staraniem Skargi porzucili też prawosławie m.in. Benedykt Woyna (1574), przyszły biskup wileński, i Katarzyna z Tęczyńskich Słucka, wdowa po księciu Jerzym.

Wiele rozgłosu i sławy przyniósł w tym roku Skardze incydent, jaki wydarzył się 30 września, w czasie którego niejaki Albert Ślepowroński w odwecie za kazanie o heretykach, najechał na Skargę konno, znieважаł go i wyciągnawszy szablę groził nawet śmiercią. Wojewoda oddał sługę pod sąd biskupi, ale Skarga uprosił u biskupa lżejszą karę, a winowajca przeprosił publicznie Skargę. Wydarzenie to obiegiło kraj i wślawiło Skargę.

Na terenie Litwy działali dwaj wybitni kalwiniści: Andrzej Wolan, pisarz, sekretarz królewski i poseł na sejm, oraz uczony Szymon Budny. Drukowali oni swoje dzieła na zamku łoskim Jana Kiszki, krajczego litewskiego. Wiadomo było, że Skarga prowadził prywatną korespondencję z Wolanem i chciał go zjednać dla Kościoła katolickiego, ale ten odpowiedział jezuitom publicznie dziełem: *Vera et orthodoxa veteris Ecclesiae sententia de Coena Domini ad Petrum Scarga* (Łosci 1574), dedykowanym biskupowi Protasewiczowi, należało więc odpowiedzieć, tym bardziej, że biskup potępił dzieło 1 sierpnia 1574 roku.

We wrześniu 1574 roku Skarga donosił prowincjałowi Sunyerowi, że napisał po polsku książkę „de schismate” (*O schizmie*), którą dedykował pewnemu Rusinowi. Dzieło to następnie posłał samowolnie wójt wileński Rotundus Milenius (Mieleski) do druku, ale Skarga był przeciwny przenoszeniu polemiki na forum publiczne. Jego dziełko *O jedności Kościoła Bożego* ukazało się dopiero w 1577 roku.

Ks. Skarga jako konsultor (doradca rektora) zwracał baczną uwagę generałowi zakonu na brak księży, duże odległości do opustoszałych parafii, w których mogło pracować zaledwie trzech księży jezuitów: rektor (Warszewicki), kaznodzieja (Skarga) i spowiednik (Stanisław Rozrażewski); w tej sytuacji nie można było myśleć o systematycznych misjach, a „wilki owce zjadają” – pisał Skarga do generała zakonu Ewerrarda Mercuriana.

Innowiercy chętnie chodzili na kazania Skargi, które miały być niekiedy dosyć ostre, a nawet gwałtowne, w 1575 roku Mikołaj Radziwiłł „Rudy” interweniował więc u biskupa Protasewicza w sprawie wyrażania się Skargi o heretykach. Natomiast Jerzy Radziwiłł, książę na Ołyce, miał zostać biskupem koadiutorem i potrzebował studiów. Odprawił więc rekolekcje pod kierunkiem Skargi i wybrał się do Rzymu, a Skarga polecał go generałowi zakonu jako człowieka pełnego zalet ducha, mającego zdolność rządzenia, znającego filozofię, potrzebującego jednak studiów z teologii i prawa kanonicznego. Radził jednak generałowi, by ten wyznaczył mu surowego i mądrego opiekuna. 4 lutego 1575 roku Mikołaj Krzysztof Radziwiłł wezwał Warszewickiego i Skargę do pałacu, gdzie przebywali najmłodsi książęta Stanisław i Albert. Alberta przyjął do Kościoła Warszewicki, a Stanisława Skarga. Potem uczono ich zasad wiary katolickiej. Ostatecznie 31 marca 1575 roku w Wielki Czwartek czterech braci Radziwiłłów przystąpiło do Komunii św., a ich śladem poszli inni.

W 1575 roku Mikołaj Krzysztof Radziwiłł przeniósł swoją drukarnię z Brześcia do Wilna i oddał ją na użytek jezuickiego kolegium. Do roku 1584 roku ks. Skarga opublikował w niej sześć swoich utworów i tłumaczeń.

Ks. Skarga z głębokim zaniepokojeniem obserwował przedłużające się bezkrólewie po ucieczce Walezego. Rozdwojoną zaś w pierwszym okresie elekcję, kiedy Litwa opowiedziała się za Maksymilianem, przeciwko Batoremu, opatrzył swój list z 27 lutego 1576 roku pesymistycznym komentarzem. Bał się odpadnięcia Wielkiego Księstwa, które mogło się dostać pod panowanie cesarza, a co gorsze pod panowanie Moskwy. Ostatecznie wybrano 14 grudnia 1575 roku króla Stefana Batorego, jednak bez zgody Litwinów. Skarga należał do pierwszych jezuitów wyrażających swą radość z wyboru Batorego. Po śmierci cesarza Maksymiliana i uznaniu króla Batorego przez papieża, również pozostali jezuici, przekonani przez Skargę, który liczył na Batorego w religijnym odrodzeniu Litwy, przesłali nowemu królowi w czerwcu 1577 roku wyrazy posłuszeństwa. Król odpowiedział jezuitom, szczególnie zaś Skardze, niezwłocznie i z wielką hojnością.

W 1576 roku Skarga rozpoczął w Wilnie działalność pisarską z zakresu polemiki religijnej. Poruszał najbardziej aktualne problemy podejmowane przez jego przyjaciela Fryderyka Bartscha w wykładach szkolnych w Braniewie: Komunii św. pod jedną lub dwoma postaciami, realnej obecności Chrystusa w Eucharystii, obcowania świętych, tradycji, prymatu papieża oraz dogmatu o Św. Trójcy. Gdy w 1574 roku ukazała się publikacja Wolana *Vera et orthodoxa*, pierwszy odpowiedział na nią Francisco Turrianus w książce *Contra Andream Volanum* (Florencja 1575). W liście do generała Merkuriana z 4 maja 1575 roku chwalił Skargę Turriana, ale dodawał, że Wolan nie powinien uważać, że Skarga zasłania się teologami rzymskimi, bo to przynosi mu tylko zaszczyt, więc należy wydać również osobne dzieło w kraju, tym bardziej, że swą dedykacją Wolan obraził biskupa.

Gdy Skarga otrzymał egzemplarz dzieła Turriana, jego własna replika przeciw Wolanowi była już w druku. Było to dzieło *Pro sanctissima Eucharistia* (Wilno 1576), pierwsza publikacja drukarni wileńskiej. Skarga rozesłał ją dostojnikom oraz Wolanowi. Obie odpowiedzi znacząco się różniły. Dzieło Turriana było erudycyjne i gruntowne, odpowiedź Skargi – bardziej przystępna dla przeciętnego odbiorcy i dopasowana do litewskich realiów. Sam wydawał książkę w Wilnie, bo drukarnia wileńska nie drukowała dotąd przeciw innowiercom.

Szczególnie dużo czasu pochłaniała Skardze praca nad pisaniem, redagowaniem i drukowaniem *Żywotów świętych*. Już w kwietniu 1577 roku pisał do generała zakonu, że z polecenia prowincjała pisze *Żywoty świętych* na podstawie Suriusza i Lippomaniego, których nakład wyjdzie kosztem Radziwiłła. Podobnie o pisaniu i druku fragmentów *Żywotów* pisał w październiku tegoż roku. A zatem Skarga pracował

nad *Żywotami* przynajmniej od 1577 roku, ale był do tego zadania już dobrze przygotowany i w literaturze hagiograficznej rozeznanym.

W 1577 roku ukazała się w Wilnie z polecenia prowincjała książka Skargi *O jedności Kościoła Bożego*. Wyrastała ona z kazań Skargi głoszonych w Wilnie na temat relacji Kościoła katolickiego i prawosławnego. Była to pierwsza książka Skargi po polsku, a druga w kolejności jego publikacja. Nawiązywał w niej do kwestii liturgicznych i obyczajowych Rusi, ale i Litwy. Książka okazała się bardzo aktualna, w tym samym roku powstało bowiem Kolegium Greckie w Rzymie i wyszło propagandowe dzieło o unii florenckiej (z 1439 roku), a papież nawiązał bliższe stosunki z patriarchą carogrodzkim. Dzieło kładło nacisk na prymat papieża, naukę o Kościele i genezę rozłamu. Była to pierwsza książka w ogóle o unii skierowana do Rusinów.

W 1578 roku Skarga jako konsultor kolegium niepokoił się coraz bardziej koadiutorem wileńskim, który wrócił z Rzymu, ale planował pielgrzymować do Compostelli, a po powrocie z Hiszpanii chciał wstąpić do Towarzystwa, o czym opowiadał wielu ludziom, ale – zdaniem Skargi – nie może być przyjęty do Towarzystwa dla dobra Kościoła, bo nie nadaje się do zakonu. Jego talenta nie są potrzebne w zakonie, by z tego powodu porzucać biskupstwo, Jerzy nie ma też większej chęci do nauki. Długi swoje nie do końca spłacił, a pozostawiał już niektóre majątki.

Z chwilą otwarcia Wydziału Teologicznego w 1578 roku liczba profesorów teologii wzrosła do czterech, dwóch wykładało teologię scholastyczną, jeden Pismo św. i jeden język hebrajski. Batory w czasie pobytu we Lwowie 7 lipca 1578 roku na prośbę biskupa Protasewicza podniósł szkołę jezuicką w Wilnie do rangi Akademii, ale akt fundacji zatwierdził w Wilnie dopiero 1 kwietnia 1579 roku. Opóźnienie wynikało z powodu oporu senatorów litewskich, z Mikołajem Radziwiłłem („Rudym”) na czele, którzy starali się nie dopuścić do przyłożenia pieczęci Wielkiego Księstwa Litewskiego, dopiero wiosną 1579 roku dyplom został opatrzony wielką pieczęcią litewską i podpisami obydwu kanclerzy: Mikołaja Radziwiłła „Rudego” (litewskiego) i Jana Zamoyckiego (koronnego) oraz licznych senatorów. Gdy wszystkie formalności w kraju zostały załatwione, zwrócił się biskup Protasewicz 26 lipca 1579 roku z oficjalną prośbą do Stolicy Apostolskiej o zatwierdzenie królewskiego przywileju. 30 października 1579 roku papież Grzegorz XIII wydał bullę, którą podnosił kolegium do rangi uniwersytetu. Wilno stało się drugą po *Collegium Romanum* uczelnią przygotowującą profesorów-jezuitów do wykładów na wyższych uczelniach. Uroczyste otwarcie akademii przewidziano na początek września 1580 roku. Dla Wilna otwierały się nowe perspektywy, tym bardziej, że pierwszym rektorem Akademii Wileńskiej został pierwszego sierpnia 1579 roku człowiek o niekwestionowanym autorytecie ks. Piotr Skarga.

Rektor Akademii Wileńskiej

Ks. Skarga jako rektor nawet w tym ważnym dla niego roku w listach do generała prawie nie poruszał spraw szkolnych. Był zajęty wielu innymi sprawami. Wspominał o nich tylko marginesowo, miał jednak duży autorytet w środowisku akademickim. Doceniał wagę szkoły. Nie miał jednak czasu na kierowanie Akademią. W marcu 1579 roku król Stefan przebywał w Wilnie co najmniej dwukrotnie. Urządzono specjalne uroczystości. Zdaniem niektórych badaczy w przygotowywaniu ich brał czynny udział Skarga, pisząc odpowiednie teksty powitalne.

W 1579 roku ukazało się pierwsze wydanie najpopularniejszej książki Skargi – *Żywotów świętych*, przygotowywał je i doglądał jego druk przez wiele miesięcy, by w końcu doczekać się owocu swej mozolnej pracy. Mikołaj Radziwiłł wykazał się wyjątkową hojnością i wydał ponad 1000 florenów na ich druk. Podstawowym zajęciem Skargi pozostawało nadal kaznodziejstwo. Król obecny w Wilnie (na Zwiastowanie NMP), był obecny w kolegium i w refektarzu, zwiedzał pokoje, słuchał kazania Skargi i polecił je wydrukować, więc kaznodzieja wysłał rękopis do aprobaty. Niewątpliwie Skarga kolekcjonował już w Wilnie swoje kazania, ale wydał je dopiero wiele później w Krakowie. Szczególną okazję dawały Skardze pogrzeby w katedrze wileńskiej. Na pogrzebie Katarzyny z Ostrogskich Radziwiłłowej, drugiej żony Krzysztofa Mikołaja Radziwiłła, 5 grudnia 1579 roku, w obecności wielu ludzi, w tym Andrzeja Wolana i innych różnowierców mówił wiele przeciw herezjom.

Ciągle ożywioną działalność prowadził Andrzej Wolan. Pracę nad repliką przeciwko Skardze rozpoczął on już w lipcu 1576 roku. Trzy lata później, w 1579 roku ogłosił *Defensio verae orthodoxae veterisque in Ecclesia sententiae de sacramento Corporis et Sanguinis Domini* (Łosk 1579), zadedykowaną Batoremu. Na razie Wolan tej książki nie rozprowadzał, czekając na wyprawę króla na Moskwę. Possevin zdobył jednak jej egzemplarz i odpowiedział w obszernym opublikowanym później liście do króla *Epistola ad Stephanum* (Ingolstadt 1583). Oburzony zaś król kazał Wolana pociągnąć do odpowiedzialności.

Swoją baczną uwagę zwrócił ks. Skarga na księstwo słuckie, w dużym stopniu prawosławne, w którym panował Jerzy Olelkowicz. Po jego śmierci pozostała Katarzyna z Tęczyńskich, do której pisał, a zapewne i odwiedzał Skarga. Księżna chwiała się w wierze, przyjmowała Komunię pod dwiema postaciami, ale dwóch młodszych synów Szymona i Aleksandra obiecała wysłać do Rzymu; proponowała też kształcić swoim kosztem kandydatów do kapłaństwa w seminariach w Braniewie i Wilnie. Po zdobyciu Połocka 29 sierpnia 1579 roku, pisał król następnego dnia wraz z Janem Zamoyskim do Skargi, aby z kilku jezuitami przybył co prędzej do Połocka w sprawie fundacji kolegium. Król wrócił do Wilna 4 października 1579 roku.

W 1580 roku nastąpiło uroczyste otwarcie Akademii, stanowiącej załączek późniejszego uniwersytetu. Skarga w tym samym czasie został włączony w całą działalność kontrreformacyjną króla Batorego. Monarcha ten sam zwiedzał kościoły litewskie i dyskutował o Kościele, w tym również ze Skargą, jemu też polecał sprawy kościołów i szkół, szczególnie w Połocku, gdzie Skarga powinien jak najprędzej wprowadzić księży. Wiele czasu i zabiegów poświęcił Skarga w 1580 roku właśnie sprawie Połocka. Miasto to nie najlepiej przyjęło jezuitów, wojewoda kalwin Mikołaj Dorohostajski i władcyka prawosławny Teofan Rypiński mocno się jezuitom sprzeciwiali. Była też opozycja szlachecka i inne trudności. W liście do Franciszka Sunyera, prowincjała, Skarga opisał dokładnie drogę z Wilna do Połocka. Dzięki pomocy katolika Franciszka Żuka, Skarga wprowadził księży 30 czerwca 1580 roku do zamku połockiego i przejął cerkiew św. Piotra i Pawła. 2 lipca urządził pierwsze nabożeństwo. Opuścił Połock 21 lipca i dotarł do króla przebywającego nad Dźwiną 23 lipca, gdzie król zlecił mu kazania i prowadził rozmowy o przyszłości kolegium połockiego. 26 lipca Skarga dotarł znów do zamku połockiego; do Wilna odjechał 28 lipca, a dotarł 3 sierpnia. Na uposażenie kolegium połockiego przeznaczył król dobra Spas (72 wsie i folwarki), niestety rozdrapanych częściowo przez okoliczną szlachtę. Przy wielu zajęciach i podróżach Skarga nie zapominał o pracy duszpasterskiej i jako kaznodzieja w katedrze wileńskiej zyskiwał coraz bardziej znaczący rozgłos; tylko w roku 1580 miał skłonić do przyjęcia katolicyzmu 40 różnowierców i 24 prawosławnych.

Według relacji Skargi z 2 sierpnia 1581 roku odbył się ingres Jerzego Radziwiłła do katedry, następnego dnia uczniowie uczcili go wierszami i mowami. Skarga szanował biskupa Radziwiłła, ale ten nie miał jeszcze święceń wyższych, dopiero 28 maja 1582 roku otrzymał je w Rydze. Sakrę biskupią przyjął w Wilnie 28 grudnia 1583 roku z rąk nuncjusza Bolognetiego. W 1581 roku założył zgodnie z soborem i uposażył seminarium duchowne, którego klerycy studiowali w Akademii. Przybywały więc nowe instytucje szkolne i majątki, którymi rektor Akademii ks. Skarga musiał się zajmować.

Miał też Skarga inne strapienia. W Wilnie nastąpiły ataki studentów Akademii na zbory, a powiadomiony o tym Batory, wydał 26 września 1581 roku surowy mandat do namiestnika wileńskiego Jana Abrahamowicza, w którym potępił zarówno biskupa jak i studentów, stwierdzając, iż poprzysiągł przestrzegania konfederacji warszawskiej. Nie można używać przemocy – twierdził – dla celów wiary. Wydał też Mikołajowi „Rudemu” przywilej na zbudowanie nowego zboru. Skarga wygłaszając „bojowe” kazanie w katedrze wileńskiej 27 września 1581 roku nie znał jeszcze stanowiska króla.

W sprawie religijnej i dyplomatycznej misji Antoniego Possevino miał Skarga swoje odmienne zdanie. W specjalnym liście do generała zakonu, z maja 1581 roku, pisał, że „brudne i występne życie” Iwana

Groźnego nie rokuje żadnej nadziei na nawrócenie cara oraz jego państwa. Brzydzi się on bowiem katolikami, a jeśli nawet przymuszony orężem poczyni jakieś obietnice, to i tak ich nie dotrzyma. Stąd też niedobrze się stało, iż Possevino pojechał w tej sprawie do Moskwy. Jego legacja nie przyniesie bowiem żadnych wyników. Przewidywania Skargi w dużym stopniu się sprawdziły.

Przy poparciu Skargi Wilno urastało w tym czasie do czołowych ośrodków wydawnictw polemicznych. W tym też roku otwarło się dla Skargi nowe pole działania. W liście do generała zakonu pisał już w maju o kolegium jezuickim w Rydze. Zapowiadał, że król 15 czerwca ma przybyć do Wilna, a potem uda się do Livonii (Inflant) i zaprosił tam Skargę. W następnym liście Skarga donosił generałowi, że przybył do Dżisny, pod Połockiem, gdzie spotkał króla, który poważnie pertraktował o fundacji kolegium połockiego. Po skończeniu wojny król chciał udać się do Inflant, gdzie zamierzał fundować kolegia w Rydze, Dorpacie i Narwi. Zaprosił tam również Skargę.

W kolejnym liście z początków sierpnia 1581 roku przesyłał Skarga punkta przyszłej fundacji kolegium w Połocku, omawianej z królem. Potem wrócił z Połocka. Był 20 lipca w obozie króla, gdzie znów omawiał sprawę kolegium połockiego. Nie zapomniał też w liście o kolegium w Wilnie. Potrzeba tam było dobrego teologa, bo Garcias Alabiano już nie domagał. Nie było też dobrego prefekta studiów i prefekta duchownego, a ponieważ sam objął urząd rektora 1 sierpnia 1579 roku, to zapowiedział, że po upływie trzeciego roku kadencji będzie prosił o zmianę. Nie miał bowiem czasu dla siebie, bo studia, pisanie i kazania zupełnie go pochłaniały.

Po rozejmie z Moskwą w Jamie Zapolskim 15 stycznia 1582 roku Inflanty wróciły do Polski. Zanim król odjechał do Inflant Skarga urządził mu w Wilnie triumfalny obchód 4 lutego 1582 roku. Pokazano sceniczne przedstawienie w formie dialogu *De pace* (o pokoju), w udekorowanym kościele katedralnym w obecności króla i senatorów. Skarga pisywał wierszyki do tych przedstawień, w których obok dialogów, przeplatanych muzyką i śpiewem, miały miejsce również krótkie deklamacje. W 1582 roku otwarto w Wilnie Seminarium Diecezjalne dla 12 kleryków, założone przez biskupa Jerzego Radziwiłła, a uposażone również przez króla. Mieściło się początkowo w pałacu biskupim. Prowadzili je jezuici, ale nadzór posiadała też kapituła wileńska.

Po odzyskaniu Inflant 12 marca 1582 roku król odbył wjazd do miasta Rygi, za którym trzy dni później podążył i Skarga, który ogłosił ryżanom, protestantom, że pierwszym jego celem będzie przywrócenie katolickiej wiary. Uroczystości Wielkiego Tygodnia urządził w obecności króla, który zażądał od protestantów oddania katolikom kościoła katedralnego; ryżanie najwyżej byli gotowi zwrócić kościół św. Jakuba. Prosił zaś, by nie zakładać kolegium. W końcu oddali czego król żądał. Marcin Laterna głosił kazania, pomagał mu czasem Skarga, który będąc

rektorem wileńskim zarządzał odtąd tylko czasowo domem zakonnym w Rydze. W mieście tym trzeba było pilnie trzech księży biegłych w językach, łotewskim i niemieckim (ale swoistym). Rydze panowie mówili po niemiecku i po polsku, a mieszczanie i poddani po łotewsku i estońsku. Król obiecał Skardze fundację kolegium. Skarga podkreślał potrzebę urządzania w kościele św. Jakuba wystawnych nabożeństw przyciągających miejscowych ludzi.

Przy pomocy biskupa Marcina Kromera i króla zadbał Skarga o sprowadzenie do Rygi księży z Warmii. Pisał do biskupa Marcina Kromera, że Łotyszy z Rygi można by nawrócić na katolicyzm znając ich język, jedyną więc nadzieją mogła być otwarta tam szkoła. Ponieważ luterańscy zachowali pewne elementy (okruchy) mszy łacińskiej, Skarga wezwał ich do publicznej dysputy. Korzystając z wolnego czasu Skarga ukończył też w Rydze nowe swoje dzieło przeciw Wolanowi, a równocześnie polemizował z archiministrami ryskimi Grzegorzem Pleinem i Jerzym Heinerem.

Na rok 1582 przypadła sprawa fundacji kolegium jezuitów w Nieświeżu. Podczas pobytu Skargi u Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła („Sierotki”), dokąd przybył z Rygi 20 lipca 1582 roku, książę przedstawił plan fundacji kolegium w rodzinnym Nieświeżu, uposażony czterema wsiami, dla parafii postanowił zaś załatwić wikariusza stałego. Otwierała się przed jezuitami praca między Rusinami i schizmatykami.

W 1582 roku opublikował Skarga w Wilnie dwa swoje polemiczne dzieła: *Artes duodecim sacramentarium seu zvingliocalvinistarum*, których publikacja opóźniła się z powodu braku biegłego drukarza, oraz *Siedem filarów, na których stoi katolicka nauka o Przenajświętszym Sakramencie Ołtarza*, skierowane przeciwko Wolanowi. Do polemiki ze Skargą przystąpił w tym czasie Jan Łasicki, zwolennik Wolana, który wydał w Spirze 1582 roku *De Russorum, Moschorum et Tartarorum religione*, gdzie zaatakował Skargę, że źle mówił o Lutrze, ten jednak z braku czasu pominął atak milczeniem.

W 1583 roku powstało w Wilnie Seminarium Papieskie na podstawie brewe erekcyjnego papieża Grzegorza XIII z 5 lutego 1583 roku, otwarto je prywatnie w kwietniu 1583, a oficjalnie 10 lipca 1585 roku. Przeznaczone było głównie dla Moskali i Rusinów, ale studiowała w nim również młodzież innych narodowości (Szwedzi, Finlandczycy, Duńczycy, Anglicy, Niemcy). Na utrzymanie Stolica Apostolska miała przeznaczać 1200 skudów rocznie. Studiowało przeważnie 20 studentów. Seminarium znajdowało się pod patronatem Skargi, ale pod szczególną pieczęcią Antoniego Possevina.

Rok 1584 był ostatnim rokiem pobytu Skargi w Wilnie. Rektorem Akademii i kolegium w Wilnie był od 1579 do 1584 roku, zarządzał równocześnie rezydencją w Połocku i Rydze, uczestniczył też w organizacji innych placówek zakonnych. Następcą Skargi na rektorstwie został wyznaczony Paweł Boxa. Katalog z 1584 roku podaje, że od 2 i pół roku

sprawował on urząd wicerektora. Na jego rzędy przypadły pierwsze uroczyste promocje w Akademii, był dobrym organizatorem, ale zbyt młodym, nie miał też żadnego stopnia naukowego, potem został sekretarzem prowincjała, a w końcu zasłużonym prowincjałem prowincji litewskiej.

W roku 1584 w Wilnie ukazały się dwa przekłady dzieła Edmunda Campiona, jeden Skargi pt. *Dziesięć wywodów*, a drugi Kacpra Wilkowskiego, nadwornego lekarza królowej Anny Jagiellonki, pt. *Dziesięć mocnych dowodów*. Do wydania tego drugiego tłumaczenia miał przekonać Wilkowskiego sam Skarga, który tym chętniej tłumaczył Campiona, że równocześnie z nim został skazany na śmierć James Bosgrave, profesor matematyki w Akademii Wileńskiej, którego Skarga odprawiał z Wilna, gdy ten udawał się do Anglii.

Przed wyjazdem z Wilna załatwiał Skarga z królem fundację kilku kolegów. W Rydze jeszcze brak było rozwoju, ale na wsiach Łotysze garnęli się do Kościoła. Lepiej było w Dorpacie, gdzie misjonarze posługiwali się tłumaczami. Gdyby w Dorpacie było kolegium i seminarium papieskie dla Rusinów, można by spodziewać się obfitego żniwa – pisał. Powoli i z trudnościami rozwijało się kolegium w Połocku. Prowincjał powołał Skargę do Krakowa podobno w celu założenia tam pierwszego domu profesów. „Idę posłuszny i czynię starania, aby dom połocki wskutek mej nieobecności jakiej szkody nie poniósł. Zupełne instrukcje pozostawiam przełożonemu połockiego domu i prokuratorowi kolegium wileńskiego”.

W liście do generała Akwawiwy, pisanym 4 lipca 1584 roku, już z Krakowa, donosił Skarga, że po zakończeniu kongregacji w Kaliszu (10 V 1584) przybył do Krakowa 26 czerwca 1584 roku i został mianowany superiorem domu przy kościele św. Barbary.

Pobyty w Krakowie

26 czerwca 1584 roku przybył do Krakowa i został mianowany superiorem domu zakonnego przy kościele św. Barbary i na tym stanowisku wykazał się zdolnościami organizacyjnymi, wytrwałością oraz umiejętnością trafiania do serc i przekonań ludzkich. Zaczął od gruntownego remontu kościoła św. Barbary i jezuickiej rezydencji oraz urządzania uroczystych nabożeństw. Pracował też intensywnie nad drugim poprawionym i uzupełnionym wydaniem *Żywotów świętych*.

Jeszcze w tym roku założył przy kościele św. Barbary Bractwo Miłosierdzia (w 1588 podniesione do rangi arcybractwa przez papieża Sykstusa V), którego głównym zadaniem było przychodzenie z pomocą ubogim. Dla przeciwdziałania lichwie zorganizował w 1587 roku, na wzór włoskich *Montium Pietatis*, tzw. Komorę Potrzebnych (potrzebujących), rodzaj banku i zarazem lombardu, ponieważ udzielała

bezpłatnych pożyczek pod zastaw. Podczas swego pobytu w Krakowie kierował bezpośrednio tymi bractwami. Podobne instytucje zakładał też w innych miastach Polski. Tym dziełom poświęcił ks. Skarga publikację: *Bractwo Miłosierdzia*, do której dołączył *Czytanie Bractwa Miłosierdzia*, drukowane od 1588 roku również osobno.

W styczniu 1588 roku został przez nowego króla Zygmunta III Wazę powołany na królewskiego kaznodzieję. Należał do najbardziej oddanych współpracowników króla. W swoich kazaniach wzywał do wzmocnienia władzy królewskiej i dbał przede wszystkim o interesy katolickiego państwa. Król ze swej strony nie szczędził hojnych darowizn zakonowi, w tym fundacji wielkiego barokowego kościoła św. Piotra i Pawła w Krakowie. W swych kazaniach i pismach ks. Skarga poświęcił w tym czasie wiele uwagi panującej w Polsce, według niego, zbytnej tolerancji religijnej i ostro wzywał do unieważnienia tzw. konfederacji warszawskiej „de religione” z 1573 roku, która zezwalała na dowolne wprowadzanie przez innowierców swojego wyznania między poddanymi, a tym samym mogła prowadzić do przymusu religijnego.

W 1592 roku wydał *Upominanie do ewangelików i do wszystkich społeczeństwa katolików* (Kraków 1592), w której autor poddał krytyce różne poglądy i postawy innowierców, starał się przedstawić i usprawiedliwić zburzenie kalwińskiego zboru krakowskiego w 1591 roku przez rozruchowaną młodzież krakowską jako czyn miły Bogu, który nie życzy sobie zborów w katolickim kraju. W tymże roku podczas zarazy morowej w Krakowie ustanowił (21 marca) Bractwo Betanii św. Łazarza dla opieki nad ciężko chorymi i grzebania zmarłych, a sam spieszył z pomocą umierającym i ich rodzinom. W okresie krakowskim ks. Skarga kontynuował prace pisarskie. Wydawał przede wszystkim swoje kazania: *Kazania na niedziele i święta całego roku* (Kraków 1595), *Kazania sejmowe* (Cracoviae 1597) oraz *Kazania o siedmiu sakramentach Kościoła katolickiego* (Kraków 1600), które stanowiły dla duchowieństwa bardzo obfite wzory kazań na najważniejsze tematy dogmatyczne, moralne, społeczne i okolicznościowe.

W 1595 roku wydał w Krakowie rozprawkę *Proces konfederacji*, w której nawiązywał do panującej w Polsce, według niego, zbytnej tolerancji religijnej i ostro wzywał do unieważnienia tzw. konfederacji warszawskiej *de religione* z 1573 roku, która zezwalała na dowolne wprowadzanie przez innowierców swojego wyznania wśród własnych poddanych, a tym samym prowadziła do przymusu religijnego, poprzez którą wielu katolików zostało zmuszonych do zmiany wyznania. W konfederacji warszawskiej widział ks. Skarga źródło klęsk spadających na Polskę.

W latach 90-tych propagował ideę zjednoczenia z Kościołem Wschodnim (prawosławnym) oraz przygotowywał grunt pod organizowany w 1596 roku Synod Brzeski, w którym brał udział i wydał w jego obronie cenne dzieło *Synod Brzeski* (Kraków 1597). W chwilach

wolnych dokonał przekładu części dzieła Cesarego Baroniusza, *Roczne dzieje kościelne* (Kraków 1603), w którym podał wybór tekstów obrazujących wielkość Kościoła katolickiego, rolę synodów kościelnych, zmagania z wyznawcami herezji i prześladowania ludzi wiernych Kościołowi i papieżowi. Treści zawarte w dziele Baroniusza wykorzystał również Skarga przy wznowieniu dzieła *Żywoty świętych*.

W 1596 roku z jego inicjatywy położono kamień węgielny pod wielki kościół Świętych Apostołów Piotra i Pawła w Krakowie, z fundacji króla Zygmunta III Wazy (w 1608 roku odprawiono w nim pierwsze nabożeństwo).

Pobyty w Warszawie

W 1598 roku w ślad za królem Zygmuntem III przeniósł się do Warszawy, gdzie wcześniej w 1597 roku kupił tamże kamienicę w pobliżu kolegiaty św. Jana na rezydencję dla jezuitów, w której zamieszkał; z jego też inicjatywy rozpoczęto w 1609 roku budować barokowy kościół jezuitów. W Warszawie opracował dziełko *Zawstydzenie arianów i wzywanie ich do pokuty i wiary chrześcijańskiej* (Kraków 1604) dotyczące głównie dogmatu o Trójcy Świętej, prawdy szczególnie atakowanej przez antytrynitarzy. Przygotował również książki ascetyczne oraz tłumaczenia kilku obcych dzieł religijnych, m.in. Franciszka Costerusa, *O czterech końcach ostatnich żywota ludzkiego i o wielce pożytecznym rozmyślaniu ich* (Kraków 1606). W 1603 roku opublikował dzieło *Roczne dzieje kościelne*. W 1606 roku wydał *Żołnierskie nabożeństwo*, zawierające nauki dla żołnierzy o cnotach i karności, modlitwy, głównie na podstawie Psalmów oraz podał przykłady pobożnego męstwa, oraz *Kazania przygodne*, obszerny zbiór kazań wygłoszonych z różnych okazji państwowych i kościelnych. Osobno wydał kazanie *Pokłon Bogu Zastępów za zwycięstwo inflanckie* (Kraków 1605) – okolicznościowe z okazji zwycięstwa króla Zygmunta III Wazy i Jana Karola Chodkiewicza nad Szwedami pod Kirchholmem w 1605 roku.

Z okazji zjazdu sandomierskiego wydał *Na artykuł o jezuitach zjazdu sandomierskiego* (Kraków 1606). Dziełko powstało jako reakcja na rokosz Zebrzydowskiego z 1606 roku, czyli odnosiło się do nawoływań opozycji przeciw królowi, by ograniczyć zarówno jego władzę jak i wpływy jezuitów w Polsce, a nawet doprowadzić do wypędzenia zakonu z Polski. Ks. Skarga w słowach pełnych ognia zaprezentował w dziele istotę swego zakonu, jego powstanie, działalność pożyteczną dla kraju, a także odpowiadał na niektóre zarzuty kierowane pod jego adresem. Podobnej treści jest jego inne dzieło pt. *Próba zakonu Societatis Jesu* (Kraków 1607).

W 1609 roku ukazało się też jego dziełko *Areopagus, to jest wykład słów św. Pawła Apostoła, którymi w areopagu trybunałisty pogańskie w Atenach*

do uznania jednego prawdziwego Boga namawiał (Kraków 1609). Stanowiły je cztery kazania nawiązujące do mowy św. Pawła w Areopagu ateńskim. Mają na celu wykazać potrzebę i konieczność religii chrześcijańskiej za pomocą dowodów rozumowych. Wiele uwagi poświęca zagadnieniom wymiaru sprawiedliwości w Polsce. Wydając swoje dziełka nie zapomniał Skarga o swoim wielkim dziele, o *Żywotach świętych* i w tym czasie pomnożył je w „Przydatkach” o kilka życiorysów.

W 1610 roku opublikował ostatnie swoje dziełko *Wzywanie do pokuty obywateli Korony Polskiej i W. Ks. Litewskiego*, w którym zawarł swój testament życiowy: pielęgnowania wiary w katolickim państwie. W końcu kwietnia 1612 roku zwolniony z obowiązków kaznodziei królewskiego, w Wielkanoc 22 kwietnia wygłosił do króla, senatu i dworu ostatnie kazanie, a 2 maja udzielił parze królewskiej Komunii św. i następnego dnia opuścił Warszawę.

Ostatnia podróż i śmierć

W maju 1612 roku w drodze do Krakowa zatrzymał się na kilka dni w spalonym pożarem Sandomierzu i wygłosił tam trzy ostatnie kazania o miłosierdziu dla pogorzalców, nawołując do czynnego wsparcia pomocą poszkodowanych. 29 maja przybył do Krakowa i zamieszkał w domu zakonnym przy kościele św. Piotra i Pawła.

Według świadków do ostatnich dni swego życia wykazywał wielką aktywność i pełnił różne usługi zakonne.

Zmarł 27 września 1612 roku w Krakowie. Kronikarz z początków XVII stulecia napisał, że „umarł na wyczerpanie”, czyli na starość. Został pochowany w podziemiach kościoła św. św. Apostołów Piotra i Pawła w Krakowie, gdzie z czasem urządzono osobną kryptę.

Dopiero na tle niezwykle aktywnego życia, jakie ks. Skarga prowadził, możemy krytycznie pochylić się nad jego dziełem *Żywoty świętych*, które tworzył w natłoku wielu innych obowiązków i prac, można je spokojnie i rzeczowo ocenić.